

ВЛАСНІ НАЗВИ ОКЕАНІВ: ДЕНОТАТНО-ХАРАКТЕРИСТИЧНІ, ЕТИМОЛОГО-СЛОВОВІРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті схарактеризовані власні назви океанів – 30 основних і варіантних форм. Встановлено, що такі оніми належать до онімного поля топоніми, підполя геотопоніми, сегменту гідроніми, підсегменту екстрагідроніми. Це абіоніми, реалоніми, індивідуальні макронайменування. Океаноніми – це переважно низькочастотні, загальновідомі, відмінювані назви, які побутують у мові й мовленні.

Ключові слова: *денотатно-характеристичні ознаки, етимолого-словотвірна характеристика, океанонім, функціональні особливості.*

W artykule scharakteryzowano nazwy oceanów – 30 form głównych i wariantowych. Ustalono, że takie nazwy znajdują się przed polem toponimicznym, podpolem geotoponimicznym, segmentem hydronimicznym i podsegmentem ekstrahydronimicznym. Ce abionimi, realonimi, poszczególne makronazwy. Oceanonimy – niskoczęstotliwościowe, głęboko zdominowane, ważne imiona, które są ważne dla ruchu, są regularnie identyfikowane jako potężne imiona.

Słowa kluczowe: *cechy denotacyjno-charakterystyczne, charakterystyka etymologiczno-słowa, cechy funkcjonalne, oceanonim.*

Комплексна схема аналізу власних назв складається із трьох блоків: **денотатно-характеристичного** (має два підблоки – **денотатно-номінативний**, тобто розмежування онімів за характером іменованих об'єктів, та **денотатно-квалітативний**, що ґрунтується на певних особливостях денотатів, таких як реальність їх існування, розміри, кількість тощо), **етимолого-словотвірного** (увага звертається на спосіб творення, семантику твірної основи, продуктивність словотвірного типу, час виникнення назви, будову, мотиваційні відношення, етимологію тощо) та **функціонального** (враховуються стилістичні особливості найменувань, сфера і форма їх уживання, а також кодифікаційні ознаки, зокрема правопис та відмінювання) [11].

Переважно виконується опис однієї пропріальної одиниці, що дозволяє з'ясувати всі атрибути назви. Проте, зважаючи на величезний

(багатомільйонний) обсяг онімів, проаналізувати навіть незначну частину ономастикону найближчим часом неможливо, тому й виникла потреба звернути увагу на характеристику окремих груп власних назв, насамперед кількісно невеликих. Зведення отриманих даних стосовно споріднених онімних розрядів дозволить сформувати досить цілісну картину їхніх визначальних особливостей, які стосуються місця в онімному просторі української мови, творення та функціонування.

До друку вже подані статті, присвячені описам власних назв планет і їхніх супутників. **Мета** цієї роботи – виконати комплексний аналіз найменувань океанів.

Інформація щодо походження таких пропріативів, описи їхніх денотатів досить широко представлені в науковій і науково-популярній літературі [1–3; 6; 12], а також в Інтернет-виданнях [7]. Однак комплексної характеристики таких власних назв немає, що й зумовлює **актуальність теми** нашої статті.

Серед 38 пунктів, за якими аналізуються власні назви океанів, першою є початкова форма, яка включає дефініцію терміна і його етимологію.

1. **Океанонім** – власна назва океану, яким вважається «водний простір між материками» [10, с. 494]. Н. В. Подольська океаноніми трактувала як «назви будь-якого океану і його частини, зокрема моря (пелагонім), затоки, протоки, течії: *Тихий океан, Охотське море, Берингова протока, Гольфстрім*» [8, с. 90], із чим ми не погоджуємося, тому що для цих об'єктів (моря, затоки, протоки, течії тощо) є інші термінопозначення. Термін **океанонім** походить від грецького слова *ὠκεανός* – «море, океан»; пор. також латинське *Ōceanus* – «океан; море, яке обтікає всю Землю» [4, с. 531].

Інші складники **денотатно-номінативної** систематизації аналізованих пропріальних одиниць – це:

- 2) онімне поле – **топоніми**;
- 3) онімне підполе – **геотопоніми**;
- 4) онімний сектор – **гідроніми**;
- 5) онімний підсектор – **екстрагідроніми**;

6) онімний сегмент відсутній;

7) онімний підсегмент відсутній;

8) онімний елемент – **океаноніми**, що означає «найменування власних назв відкритих водойм (океанів) на Землі»;

9) онімний піделемент відсутній.

Елементами **денотатно-квалітативної типології** океанонімів є:

10) **абіоніми** (це найменування об'єктів неживої природи);

11) **реалоніми** (переважно назви реальних денотатів, проте як **гіпотетоніми** можемо кваліфікувати океаноніми, що існували в геологічні часи: *Панталасса* – у перекладі з давньогрецької «усе море» та *Тетіс* – «море Тетіс», від імені *Тетія*, яка була у грецькому пантеоні богинею моря);

12) усі пропріативи – **макрогідроніми**, тобто найменування найбільших водних об'єктів;

13) **індивідуальні** назви.

14. **Екстралінгвальна інформація** про об'єкт номінації повинна сприяти з'ясуванню походження оніма, що чітко простежується у випадку з океанонімами: назва *Атлантичний* походить від відомого у Стародавній Греції міфу про титана Атланта, або Атласа, який тримав на своїх плечах небесне склепіння у крайній західній точці Середземномор'я; *Тихим* Ф. Магеллан назвав океан, який він у 1520–1521 рр. разом із командою перетнув, не попавши в жодну бурю; *Індійський* океан омиває береги Індії, *Північний* і *Південний* знаходяться у відповідних частинах Світового океану; означення *Льодовитий* указує на наявність товстого шару криги. Варіантні форми океанонімів теж переважно пов'язані з місцезнаходженням денотатів.

Заслуговує на увагу інформація про певні географічні особливості океанів, зокрема такі, як площа басейну і середня глибина, що є підтвердженням віднесення їх до макрогідронімацій. Найбільшим є *Тихий* океан (169,2 млн. кв. км, середня глибина 4 280 м), другим за розмірами – *Атлантичний* (91,6 млн. кв. км, 3 600 м), третім – *Індійський* (73,55 млн. кв. км, 3 890 м), далі – *Південний* (20,3 млн. кв. км, 4 500 м) та *Північний Льодовитий*

(14,75 млн. кв. км, 1 250 м) океани. Загалом *Світовий океан* займає близько 70,8 % поверхні земної кулі, а його середня глибина – 3 795 м.

З'ясуємо **етимолого-словотвірні** особливості океанонімів, що становить основу другого блоку їхньої комплексної характеристики.

15. У складених пропріальних одиницях зазвичай переважає комбінована мотивація, що підтверджено і стосовно власних назв океанів (86,7 %); це, зокрема, **квалітативн-сутнісні** (7: *Великий океан, Льодовите море, Тихий океан*), **локативно сутнісні** (14: *Західний океан, Індійський океан, Північне море*) і **локативно-квалітативно-сутнісні** (5: *Південно-Тихий океан, Північний Льодовитий океан, Північно-Льодовитий океан*) оніми. Епізодично трапляються **сутнісні** (2: *Море-окіян, Окіян-море*), **локативні** (1: *Атлантика*) та **ідеологічні** (1: *Тетіс*) пропріативи.

16. Переважають **гібридні** найменування (70 %: *Південний океан, Північно-Тихий океан, Світовий океан*), оскільки слово «океан» кваліфікуємо як грецизм. Значно менше **питомих** (13,3 %: *Зовнішнє море, Льодовите море, Море Мороку*) і **запозичених** (16,7 %: *Антарктичний океан, Гіперборейський океан, Тетіс*) онімів.

17. Шлях виникнення значної частини найменувань океанів – **штучний** (36,7 %), оскільки відомі їхні автори (наприклад, Геродот вперше назвав *Атлантичний океан*; Ф. Магеллан – *Тихий океан*; Ф. П. Літке – *Північний Льодовитий океан*). Однак загалом переважають оніми, які виникли **природним** шляхом (63,3 %: *Західний океан, Море-окіян, Північне море*).

18. Зважаючи на вагомість океанів для людства, зрозуміло, що більшість їхніх назв має тривалу історію. Розрізняються **архаїчні** (23,3 %: *Ефіопське море, Західний океан, Індійський океан*), **давні** (30 %: *Льодовитий океан, Північне море, Північний океан*) і **нові** (46,7 %: *Арктичний океан, Атлантийський океан, Панталасса*) пропріальні одиниці. Незважаючи на те, що *Південний океан* був офіційно визнаний Національним географічним товариством 2021 року, такий топонім фіксувався значно раніше, тому й віднесений до нових.

19. Загалом океаноніми мають **відому** і **прозору** етимологію (90 %: *Великий океан, Зовнішнє море, Північно-Атлантичний океан*), за винятком трьох пропріативів (*Гіперборейський океан, Панталасса, Тетіс*), походження яких відоме, але непрозоре. Хибна і народна гіпотези походження цих онімів не засвідчені.

20. 83,3 % океанонімів утворені синтаксичним різновидом лексико-семантичного способу деривації (*Великий океан, Південно-Атлантичний океан, Світовий океан*); решта (16,7 %) – морфологічним, зокрема шляхом складання (*Море-окіян, Окіян-море*), суфіксації (*Атлантика, Тетіс*) і зрощення (*Панталасса*).

21. Основною для океанонімів є модель «прикметник + іменник» (73,3 %: *Арктичний океан, Південний океан, Північний океан*); одиничними є конструкції «прикметник + прикметник + іменник» (*Північний Льодовитий океан*) та «іменник + іменник» (*Море Мороку*), а загалом **складених** конструкцій фіксуємо 25, **складних** – 3 (*Море-окіян, Окіян-море, Панталасса*), а **простих** – 2 (*Атлантика, Тетіс*).

22. Відповідно, **домінувальним** є синтаксичний різновид лексико-семантичного способу словотворення, а складання та суфіксація – **малопродуктивними**.

23. За семантикою твірної основи 63,3 % назв океанів – **відапелятивно-відонімні** (*Арктичний океан, Атлантийський океан, Ефіопське море*), 30 % – **відапелятивні** (*Великий океан, Зовнішнє море, Панталасса*), а 6,7 % – **відонімні** (*Атлантика, Тетіс*). Зазначимо, що стрижневий компонент таких найменувань («океан») ми відносимо до апелятивів, оскільки він зазвичай і побутує в мовленні як географічний термін, хоча усвідомлюємо, що етимологічно – це відтеонімний дериват (у грецькій міфології *Океан*, або *Ὠκεανός*, – титан, найстарший син Неба-Урана і Землі-Геї, володар усіх водних стихій, пізніше усунений від влади Зевсом). Загалом же в основі складених найменувань – два географічні терміни: *океан* (22 фіксації) – «Весь водний простір Землі або його частина між материками» [9, с. 680] та *море* (8 фіксацій)

– «Частина Світового океану – великий водний простір з гірко-солоною водою, обмежений з одного або кількох боків суходолом» [9, с. 562]; як бачимо, у дефініціях простежується певна спільна семантика, що дозволяє використовувати ці термінопозначення паралельно.

Найбільш об'ємною є **функціональна** характеристика власних назв, хоча через незначну кількість аналізованих лексем важко зібрати багато інформації, зокрема, про стилістичні особливості найменувань океанів.

24. Як і решта пропріальних одиниць, океаноніми сприяють отриманню нових знань (*гносеологічна* функція мови), розрізненню однотипних денотатів (*ідентифікаційна*), відтворенню у свідомості людини певних відомостей про названий денотат (*інформативна*), формуванню і вираженню думок (*когнітивна*), спілкуванню між учасникам комунікативного акту (*комунікативна*), номінації всіх пізнаних людиною об'єктів (*номінативна*) тощо.

25. Такі пропріальні одиниці побутують насамперед у *науковому* стилі (в середовищі географів, моряків, мандрівників, учителів географії, студентів і учнів), рідше – *художньому, розмовно-побутовому, публіцистичному* та інших.

26. Стилiстично-виражальнi можливостi власних назв океанiв у поезiях описанi в дисертацiйнiй роботi I. В. Хлистун [13], i такi найменування квалiфiкуемо як *океанопоетонiми*: ... на *Тихий океан твоїх очей!* (В. Затулівітер). Фіксуються такі пропріативи і в так званих «дитячих» віршах, на кшталт: *Льодовитий океан, Криголама капітан...* (Ю. Моріц); *Перший – це найглибший I найбільший Тихий океан. Назву дав йому таку Мореплавець Магеллан...* Далі *другий – Атлантичний – Найсолоніший і цим незвичний. Греки так його назвали, Бо Атланта прославляли; Третій – це Індійський океан. Носить назву пишину, як султан; Четвертий – найсуворіший, найменший пан Північно-Льодовитий океан ...* (А. Захарчук).

У прозі такі оніми фіксуються частіше, особливо якщо сюжет пов'язаний із подіями, які відбуваються на воді (наприклад, у творах Ж. Верна «Двадцять

тисяч льє під водою», «Діти капітана Гранта», «П'ятнадцятилітній капітан», «Таємничий острів» або Дж. Лондона «Морський вовк», «Оповідання Південних морів» тощо. Загалом поетоніми фіксуємо переважно у складі порівнянь, метафор, метонімії, персоніфікацій, етимологізацій тощо, однак у белетристиці океаноніми функціонують без виразних тропеїчних нашарувань. Синтаксична роль таких онімів – переважно обставини місця та означення (адвербіальні локативні і вторинними ад'єктивні синтаксеми), рідше – підмети (субстанціальні суб'єктні синтаксеми).

27. **Конотативними** є насамперед додаткові семантичні навантаження стрижневих термінів: *море* – «Велика площа чого-н. або велика кількість когось, чогось» [9, с. 562]; *океан* – «перен. Про що-н. велике, неосяжне» [9, с. 680]. Відповідно простежуються й **асоціації**: *Тихий океан* – «дуже далеко»; *Індійський океан* – «екзотика; тепло»; *Атлантичний океан* – «зв'язок між Старим і Новим світом»; *Південний і Північний океани* – «холодно, далеко»; *Світовий океан* – «безмежний простір», на основі яких формуються такі ж **символічні** значення.

Концептуально найменування океанів належать до макроконцепту 'Простір' і мезоконспекту 'Земля' (разом із континентонімами, зононімами та іншими мікротопонімами), при цьому кожен пропріатив можна кваліфікувати як мікроконцепт.

У словнику-довіднику «Антологія знаків української етнокультури» В. В. Жайворонок не згадує про **етнокультурну знаковість** таких власних назв, однак зазначає, що її має лексема **окіян**: «у народній творчості – океан, море (звідси народнопоетичні *море-окіян*, *окіян-море*); атрибут народних замовлянь...; *Кит-риба в окіяні* (П. Чубинський); *Буйні вітри! Візьміть ви цю хмару на свої тонкі крила; занесіть її за окіян-море* (П. Чубинський); *Далі Верхні землі, Новгород і крижаний окіян* (С. Скляренко)» [5, с. 440].

28. Океаноніми – **емоційно нейтральні найменування**; можливо, на рівні підсвідомості можна розрізнити позитивне забарвлення онімів *Атлантичний*,

Індійський, Світовий і Тихий океани та негативне – *Північний Льодовитий і Південний*.

29. Саме серед океанонімів часто фіксуються **додаткові лінгвостилістичні характеристики**.

Зокрема, незважаючи на практичну відсутність із-поміж онімів **антонімічних** структур, як бінарну опозицію реєструємо *Арктичний і Антарктичний, Південний і Північний, Південно-Атлантичний і Північно-Атлантичний, Південно-Тихий і Північно-Тихий океани*.

Епізодично трапляються конструкції **полісемічні** (наприклад, *Західний океан* у греків – це *Атлантичний*, а в китайців – *Індійський*) та **паронімічні** (*Арктичний і Антарктичний океани*).

Як **синоніми** можемо ідентифікувати одно- й різносистемні, синхронічні та діахронічні, рідко – народнопоетичні найменування океанів, як-от: *Атлантичний – Західний океан, Ефіопське море, Зовнішнє море; Тихий – Великий океан; Індійський – Західний океан; Північний Льодовитий – Гіперборейський океан, Море-окіян, Північне море; Південний – Антарктичний океан*.

Досить часто простежується й **омонімія**: зокрема, з назвами торгових об'єктів (магазини «*Атлантика*» (варіант – «*Atlantis*»), «*Тихий океан*», поширена в радянські часи мережа магазинів «*Океан*»), готелів, ресторанів тощо; найменуваннями книг («*Тихий океан*» Ф. Конюхова), фільмів («*Атлантика*» режисера М. Діопа, «*Атлантичний океан. Сяйво моря*» С. Бутцмюлена, «*Тихий океан*» Т. Ван Паттена, Д. Наттера, Дж. Подесва, Г. Йоста, К. Франкліна і Т. То); особливо – з поетонімами («*Дагон*» Г. Лавкрафта, «*Одні в Океані*» Й. Рена, «*Подорож на «Кон-Тікі»*» Т. Хейєрдала) та артіфрагментонімами («*Бермудський трикутник*» К. Макінтайра; «*Ідеальний штурм*» і «*Посейдон*» В. Петерсена), тобто власними назвами океанів, засвідченими в художніх текстах та інших мистецьких жанрах, насамперед – у фільмах.

30. Офіційні власні назви океанів (і частина інших, на зразок: *Атлантика, Великий океан*) належать до **активного словникового запасу**; інші гідроніми –

до *пасивного*; у загальнономовній сфері це будуть відповідно *активне* і *пасивне* або навіть *потенційне* кола. В індивідуальній і територіально-корпоративній сферах океаноніми будуть складниками *домінувального* кола, якщо це пов'язано з професійною діяльністю мовців; для решти характерне таке ж розмежування, як і в загальнономовній сфері.

31. Зважаючи на те, що ми аналізуємо лише 30 найменувань океанів, відносимо їх до *низькочастотних* (малопоширених).

32. Усі офіційні й невелика частина варіантних назв океанів є *загальновідомими*, а решта – *маловідомими*.

33. Аналогічно океаноніми розмежуються за особливостями реалізації: у *мові та мовленні* побутують сучасні офіційні форми, а варіантні – лише *в мові* (*Західний океан, Море Мороку*) або лише *в мовленні* (наприклад, *Море-окіян, Окіян-море*).

34. *Офіційними* є основні найменування океанів (6 онімів), а *неофіційними* – їхні варіантні форми (24).

35. За формою розрізняємо *основні* назви океанів (*Атлантичний, Індійський, Південний, Північний Льодовитий, Світовий і Тихий*) і *варіантні*: як *діахронічні*, що можуть бути *одно-* (давньосхіднослов'янський період: *Море-окіян, Окіян-море*; XVII–XVIII ст.: *Льодовите* або *Північне море; Льодовитий* або *Північний океан*; початок ХХ ст.: *Атлантийський океан*) і *різносистемними* (античні часи: *Західний океан; Ефіопське, Зовнішнє* або *Північне море; Море Мороку* (Атлантичний океан); Середньовіччя: *Oceanus Septentrionalis* – «північний океан»; *Mare Glaciale* – «Льодовите море»; *Гіперборейський океан* – «океан на крайній півночі»; із ХІХ ст. – *Арктичний океан*), так і *синхронічні* (*Антарктичний* (Південний) *океан; Атлантика; Великий* (Тихий) *океан; Південно-Атлантичний, Південно-Тихий, Північно-Атлантичний, Північно-Льодовитий, Північно-Тихий океани; Західний океан* (Індійський у Китаї); гіпотетоніми *Панталасса* – у перекладі з давньогрецької «усе море» та *Тетіс* – «море Тетіс» (похідне від імені богині моря *Тетіди* у грецькому пантеоні)).

36. Складнощів у вимові та написанні океанонімів немає: родове найменування (*океан, море*) пишемо з малої літери, інші компоненти – з великої.

37. Такі пропріативи постійно ідентифікуються як власні назви (крім діахронічних варіантів *Море-окіян, Окіян-море*, які в сучасному мовленні можуть кваліфікуватися як апелятиви).

38. Усі планетоніми **відмінювані**: поєднані з географічним терміном *океан* – за зразком прикметників та іменників чоловічого роду однини, з терміном *море* – за зразком прикметників та іменників середнього роду однини. Іменниково-іменникова конструкція *Море Морочу* є відмінювано-незмінною; прості найменування *Атлантика* й *Панталасса* відмінюються як іменники жіночого роду однини, а *Тетіс* – не відмінюється.

Завершивши комплексну характеристику власних назв океанів, можемо зробити короткі висновки про основні ознаки цього розряду пропріальних одиниць.

1. Океаноніми належать до онімного поля топоніми, підполя геотопоніми, сегменту гідроніми, підсегменту екстрагідроніми.

2. За денотатно-квалітативними критеріями такі пропріальні одиниці – абіоніми, реалоніми, індивідуальні макронайменування.

3. Основні функції океанонімів – такі ж, як апелятивів. Серед найменувань океанів фіксуються антонімія, паронімія, полісемія, синонімія й омонімія.

4. Конотативні, асоціативні та символічні особливості власних назв океанів виражені недостатньо чітко. Належать такі оніми до макроконцепту 'Простір' і мезоконцепту 'Земля'. Це емоційно нейтральні найменування, які в основному є складником активного словникового запасу.

5. Океаноніми – низькочастотні, загальновідомі, офіційні, основні, відмінювані найменування, які переважно побутують у мові й мовленні та регулярно ідентифікуються як власні назви. Відмінностей у вимові та написанні планетонімів не зафіксовано,

У перспективі планується аналіз за таким алгоритмом інших розрядів топонімної лексики (наприклад, континентонімів, пелагонімів, едитонімів, сквалентіонімів, суверенонімів), що дозволить сформувати цілісне бачення денотатно-характеристичних, етимолого-словотвірних та функціональних атрибутів українського топонімікону.

Список використаної літератури

1. Антонова Л. В. Дивовижна географія. Харків : Ранок, 2011. 208 с.
2. Географія за всією шкільною програмою: практичний довідник. Укладачі: Шматько О. Є., Байназаров А. М., Височин М. Ю. та ін. Харків : Весна, 2009. 426 с.
3. Губарев В. К. Географія світу: довідник школяра і студента. Донецьк : ТОВ ФКФ «БАО», 2004. 576 с.
4. Дворецкий И. Х Латинско-русский словарь. Москва : Русский язык, 1976. 1096 с.
5. Жайворонок В. В. Антологія знаків української культури : словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2018. 758 с.
6. Новий довідник : Географія. Редактор Пасенко Л. В. Київ : Казка, 2008. 992 с.
7. Океан. *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BA%D0%B5%D0%B0%D0%BD> (дата звернення: 09.06.2022).
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1988. 192 с.
9. Словник української мови. Відповідальний редактор Жайворонок В. В. Київ : Просвіта, 2016. 1316 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів. Уклали: Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
11. Торчинський М. М. Онімна система і критерії її аналізу. *Наукові записки Тернопільського національного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 11. С. 282–287.

12. Усі географічні назви (за шкільною програмою). Упорядник Петринка Л. В. Харків : Торсінг плюс, 2007. 288 с.

14. Хлистун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Київ, 2006. 20 с.